

CSAPLÁR BENEDEK SZEGEDI ÉVEIBŐL

SCHRAM FERENC

(Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum)

Több mint 150 éve, 1821-ben született Csaplár Benedek, Ipolyi barátja és Mythológiájának legszorgalmasabb gyűjtője, a magyar folklórnak egyik legelső, nem eléggé ismert munkása, aki életének csaknem legtermékenyebb másfél évtizedét Szegeden töltötte. Dunaszerdahelyen, Pozsony megyében született, nemesi származású, iparos szülőktől, apja takácsmester. Gimnáziumba Érsekújvárott, Pozsonyban és Nagyszombatban járt, részben azért, hogy a német és szlovák nyelveket megtanulja. Az utóbbi helyen ismerkedett és barátkozott meg iskolatársával, Reguly Antallal. 1836-ban a piarista rendbe lép, ekkor veszi fel világi neve — Gáspár — helyett rendi nevét, a Benedeket, melyet élete végéig használ. Privigyén tölti noviciátusát, az akkori rendszokásoknak megfelelően már mint kispap is tanít. Megfordul Podolinban, Besztercén, Kolozsvárott. Itt kerül kapcsolatba Kriza Jánossal 1842-ben, aki magánszorgalomból elkezdett angol nyelvtanulásához könyveket kölcsönöz neki. Ugyancsak Kolozsvárott fordítja Platont, illetve Bucsy Emil rossz fordítását dolgozza át. Ezek után az állomáshelyek után kerül sor a teológiára, Nyitrán és Szentgyörgyön végzi. Társaival együtt szükségét érzi, hogy leendő tanárokként, mivel latin nyelvű és szellemű iskolából kerültek ki, magyar beszédben és írásban is tökéletesítsék magukat, ezért megalakítják a Dugonics-társaságot, „melynek vasárnapi conferentiáin szavaltak, műveket bíráltak, értekezéseket olvastak fel, s e mellett írói kísérleteik közlésére a Minerva című studiumi lapot is szerkesztették.”¹ Felszentelése után két évig tanít Kolozsvárott, a szabadságharc és a Buda felszabadításáért vívott harc Pesten találja. A letartóztatott Czuczor fogságának könnyítése érdekében, míg Toldy Ferenc Windischgrätznél próbál — eredménytelenül — közbelépni, Csaplár: őreinel jár közbe, sikerrel. Ezért kap Czuczor engedélyt, hogy a pesti piarista rendházból kapja ellátását; Csaplár az ételhordó edényekbe csempészett levelek útján érintkezik a rabbal.²

A szabadságharc bukása után egy évig Magyaróváron tanít, majd Pozsonyszentgyörgyre megy betegszabadságra, ahol botanikával foglalkozik. Itt ismerkedik meg 1851 elején Ipolyi Arnolddal, aki akkor a közeli Zohor plébánosa, s gyakran átjárt innét Szentgyörgyre.³ Megismerkedésük meghatározza Csaplár egész életét; Ipolyi akkor már gyűjtötte Mythológiájához az anyagot, buzdítja Csaplárt is, felkeltve érdeklődését „a néphagyományok gyűjtésére”.

¹ Életrajzát Nagy Alajos, Csaplár Benedek életrajza (Bp., 1881. Kny. a Figyelő XI. kötetéből). c. munkájából, és a rendi Suffragia nostrorum-ból vesszük. Bp., 1907. 20—27.

² Prónai A., Csaplár Benedek emlékezete. Bp., 1907. Felolvasás a Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának ápr. 11-én tartott ülésén. 9. l.

³ Életrajzából nem látjuk igazolva tanítványának, Debreczeni Jánosnak Kálmányhoz intézett levelének azon állítását, hogy Csaplár ment volna kisegíteni Ipolyihoz mint szentgyörgyi tanár. Csaplár itt soha nem tanított. A levelet idézi Kovács Ágnes [Ipolyi Arnold folklórgyűjteménye a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteményében. NÉ. XXXVIII. (1956) 233.]

Visszanyerve egészségét, a következő tanévben Léván, majd Nyitrán tanít egy-egy évig, utána Szegeden tizenégy, Tatán három évig. 1870-ben Pestre helyezik, megbízást kap rendje történetének megírására, ehhez gyűjt adatokat egész 1906-ban bekövetkezett erőszakos haláláig. 1886-ban akadémikus lesz. Meg kell még említenünk, hogy magánszorgalomból megtanul franciául és olaszul is, levelezett is ezeken a nyelveken. Iskolában leginkább klasszika filológiát és magyart tanított. Még mint teológus német nyelvű hitszónok Besztercén.⁴ Egy öt élő nyelven, valamint latinul és görögül beszélő-író polihisztor rajzolódik ki tehát elénk, aki szaktárgyain kívül történetíró, irodalomtörténész, és járatos volt a természettudományokban (botanika) is.

Mivel csak a folklorista Csaplárról szeretnénk megemlékezni, mellőzzük történetírói, tudománypolitikai, irodalmi, fordítói, nyelvészeti munkásságát, mely levelezésének átolvasásakor elénk rajzolódik. Nem foglalkozunk Arany Jánoshoz, Toldy Ferenchez, Kríza Jánoshoz, Reguly Antalhoz, Pesty Frigyeshez, Gyulai Pálhoz, Erdélyi Jánoshoz, Hunfalvy Pálhoz és másokhoz írt leveleivel; négy kötetes naplója számtalan korabeli tudomány-közéleti esemény rejtett rugóját világítja meg, ezeket is említetlenül hagyjuk, illetve csak annyiban vesszük figyelembe, amennyiben a folklor vagy Csaplár szegedi éveire derítenek fényt. Egyetlen kidomborodó vonására azonban szeretnénk rámutatni, melyet életrajzírói és nekrológjai is kiemelnek, visszavonultságára, szerénységére: „annak a szerzetnek kebelében lesz működő tag, ahol különösen az ő idejében nem várható anyagi elismerést, kényelmet.”⁵ Szobája annyira telezsúfolt könyvekkel, füzetekkel, kéziratokkal, hogy ha látogatója érkezett, nem tudta addig leültetni, míg egy széket szabaddá nem tett számára.⁶ Életrajzírói szerint is szerénysége az oka, hogy közleményeit álnéven jelenteti meg, számtalan levele közül csak a legjellemzőbbet idézzük erre vonatkozólag: „Hogy az irodalmi téren szerepelni nem vágyódom, legalább kitűzött előlegesen föltett szándékból nem, annak elég bizonyága, gondolom, hogy 1 1/2 évtized óta ide amoda vetett dolgozataim alá soha nem tűztem oda kilétem nyílt jelét...”⁷ Ennek a szerénységnek eredménye, hogy az álnévlexikonban tizenöt álnévet találjuk felsorolva,⁸ ezeket a következőkkel egészíthetjük ki: $a^2 + 3e^9$, Pusztaszeri Á.¹⁰, $Vc^2 + 2bc + b$, 300^{11} és $6.8.9^{12}$.

Ugyancsak szerénysége miatt nem hivatkozik soha nemességére, mindössze prédikátumát — Karcasai — használja álnévül.¹³

A fiatal Csaplár érdeklődését a folklor iránt Ipolyi ébreszti fel, akivel aztán haláláig tartó barátságot köt. Meg nem erősített adatnak, mely még további bizonyításra vár, kell tekintenünk egyik nekrológjának következő állítását: „Ugyancsak ekkor [1843] ismerkedett meg Kríza Jánossal, akinek segítségére volt a népköltészet összegyűjtésében és a népköltészeti hagyományok összegyűjtésében, aminek később a Magyar Mithologia összeállításánál nagy hasznát vette”¹⁴. Csaplár erdélyi gyűjtéseinek, illetve az általa Erdélyből beküldött gyűjtésnek, mint később látni fogjuk, más magyarázatot kell adnunk; a gyűjtést Ipolyi ösztönzésére kezdte meg, nyolc

⁴ KrLT For. 0—5, Nr. 88.

⁵ Vincze J., Csaplár Benedek. Budapesti Hírlap, 1906. 229. sz.

⁶ B. I.: Csaplár Benedek. Magyar Állam 1906. 189. sz.

⁷ OSzK Levelestár. Csaplár Benedek Pesty Frigyeshez. 1858. dec. 19.

⁸ Gulyás P., Magyar írói álnévlexikon. Bp., 1956. 534.

⁹ OSzK Levelestár. Csaplár Benedek Pesty Frigyeshez. 1858. júl. 8. és dec. 30.

¹⁰ Uo.

¹¹ Nagy A., i.m. Bibliografia.

¹² MTA Kézirattár Csaplár levelezése.

¹³ Nemességére I.: Nagy Iván: Magyarország családai. III. 98—99. Pest, 1858.

¹⁴ B. I.: i. h.

évvél később, 1851-ben, szülőföldjén, Dunaszerdahelyen. Eredményét közre is adja, a naptári évvél, a családi étellel és a gazdálkodással kapcsolatos szokásokat gyűjtött.¹⁵ Ha nem jelent volna meg, akkor is tudnánk róla Ipolyihoz intézett leveléből: „...Csallóközből imént jöttem meg, egy hétig valék lenni, s mindent elköttem Ön céljára, ott ültem félnapokig a pór kunyhókban etc., nem felette sok mit hoztam, de tán egy pár szemernyi ez is. Még nem volt időm letisztázhatni. Majd csak magam viendem el Mária völgyből. Addig is annyit, hogy a gyűjtemény leginkább szokások s babonai szertartásokból áll.”¹⁶ Ezen gyűjtését Ipolyi megdicséri Mythológiája előszavában: „...különösen jeles e féle népmisei adalékairól (a Múzeumban) a közönség előtt máris dicséretesen ismert Karcsay G., ki mint gyűjteményem egyik legbecsesb részlete legtöbb adalékainak gyűjtője, s mások gyűjtése általi eszközölője volt, úgy e téren belátásáról ismeretes nevével kezekedhetik, azok eredeti népies voltáról.”¹⁷ A Magyar Múzeumban megjelent cikk álnevére Ipolyi valami tréfás megjegyzést tehetett, melyre Csaplár így válaszolt: „Önnek tréfálni tetszik a Karcsay féle 'írói' (!) névvel, mert az e név alatt közlő tán méltányosabban írhatta volna a közlemény alá 'Katona György' uram nevét, kitől nagy részint nyerte a közölt adatokat, s mint csupán leíró elég hiú volt azt ősei praedicatuma árnya alá húzni.”¹⁸

Ipolyi előbb idézett köszönetnyilvánításának „mások gyűjtése általi eszközölője” szavai ráterelik figyelmünket Csaplár gyűjtőhálózatára, mely a Bach korszakban a legelsőek egyike lehetett hazánkban. Noha a múlt századi gyűjtőhálózatok nemhogy feldolgozva, de még felderítve sincsenek, köztudott, hogy klasszikusaink nem egyedül hordták egybe gyűjteményeik anyagát. Hagyatékukat forgatva, sokszor műveik előszavát lapozva is, számos névvel találkozunk, akik segítségükre voltak. Legtöbbjük elmerült a feledésbe, akadt azonban, aki további gyűjtőket szervezve, maga is bőségesen adott közre anyagot. Csaplár gyűjtőhálózatáról Bálint Sándor csak a szegedi szervezetről ad hírt, névszerint csak azokat sorolja fel, akik későbbi munkásságukkal nevet vívtak ki maguknak a néprajztudományban: „A múlt század derekán Dugonics példájára Csaplár Benedek a szegedi piarista gimnázium diákjaiból gyűjtőközösséget szervez. Ott van közöttük néprajztudományunk számos későbbi jelentős alakja, így Kálmány Lajos, Löw Imánuel, Kovács János; Pintér Sándor a palócságnak, Huszka József pedig a népművészetünknek úttörő kutatója. A mai honismereti szakkörök egyik őseit tisztelhetik a szegedi kezdeményezésben.”¹⁹

Kovács Ágnes Ipolyi gyűjteményében más Csaplár által beszerezett gyűjtőket is említ, felsorolva, mit, honnan, mikor küldtek be.²⁰ Ezek névsora: Nyitráról 1853-ból Terstyánszki András és Büttner Geyza VI. o. tanulók, Varsányi Pál „valószínűleg Csaplár tanítványa”; Szeged—Kecskemét vidékéről Deák János, Debreceni János, Weber Károly, Strosz Ernő, Szuló Ernő, Szlucha Ágoston, Vén János (Kalocsa),

¹⁵ *Karcsay*: Népmisei adalékok. Csallóközi különösen Duna-Szerdahely-táji népszokások. Magyar Múzeum, 1851—52. 495—503.

¹⁶ PrLt Ipolyi hagyaték C. 48. 1851. aug. 8. Dunaszentgyörgy. — Máriavölgy búcsújárárhely Pozsony megyében, a csallóköziek egyik búcsújárárhelye.

¹⁷ Magyar Mythologia. 3. kiad. Bp., 1929. I. 31—32.

¹⁸ PrLt C. 58. Nyitra, 1853. jún. 12.

¹⁹ *Bálint S.*, A néprajzi kutatás Csongrád megyében. Csongrád megyei Múzeumi Füzetek 2. Szeged, 1963. — *Vö.: Péter L.*, Kálmány Lajos népköltési hagyatéka. I. Történeti énekek és katonadalok. Bp., 1952. 7.

²⁰ A gyűjteményre magára is, Sebestyén Gyula feltevése szerint Csaplár hívta fel Abafi figyelmét: MNGy XIII. XVIII. 1.

Kalmár Bertalan (Kiskunfélegyháza), Vilcsek Jakab, Kis József „valószínű paptársa, nem tanítványa lehetett”, Tego Ezsiás, Bakai Ferdinánd”.²¹

Névsorát még a következő gyűjtőkkel egészíthetjük ki: Ehmann József és Divis István tanulók Nyitráról,²² Fehér Ferdinánd,²³ Király Antal „szegedi kitűnő tanítványom”,²⁴ Szabó Gergely, Váry Gellért, F. I. Szeged, Kecskemét, H. I. Keszthely, U. Gy. Csallóköz.²⁵ Egy ismeretlen gyűjtőről is tesz Csaplár említést: „Varsányi P.-től alig várható több... helyében egy más elevenebb fiút nyertem, kinek közlését ide melléklek, Borsod megyei származású, ottani emlékeit írja le, rokonaitól is gyűjt”.²⁶

Több gyűjtőjének élete is ismert: Deák Nep. János 1820-ban született az Árva megyei Hobokán, a piarista rendbe lép, 1856-tól Kecskeméten, majd Szegeden tanít, ezeken a helyeken gyűjtött Csaplárnak. 1862-ben Debrecenben „ad sectam Calvini transivit”.²⁷

Debreczeni János 1836-ban született Szegeden iparos szülőktől, „hol tanára, Csaplár Benedek ösztönzésére mint 8. osztályú ifjú Ipolyi Mythológiájához ő is gyűjtött adatokat”. 1854-től egri kispap. Folklor tárgyú cikke: Néhány szó nemzeti hagyományaink és a tájszógyűjtés ügyében. Meghalt 1921-ben, címzetes püspökként.²⁸ Csaplár is több ízben elismeréssel ír róla: „eddig tapasztalataim szerint itt [Szegeden] legfogékonyabb e tárgyra Debreczeni János nevű tanítványom a 8^{ik} osztályban, tőle van mit ezennel küldök”.²⁹

Fehér Ferdinánd, ki mint láttuk Pozsony megyei pap volt, feltehetően azonos a Szinnyeinél szereplő Fehér Nándorral, aki 1825-ben született, főleg meséket gyűjtött Vajkán.³⁰

„Sági Károly, ki Wéber Károly név alatt 1854–8-ig tanítványom volt Szegeden, jeles tanuló, aztán jogász, de már régen meghalt” — írja róla Csaplár. Öccse, Wéber Károly is gyűjtője volt Szegeden.³¹

Szabó Gergely szegedi tanítványa 1864-ben Ferenc rendi-nevet felvéve lépett a piarista rendbe.³²

Varsányi Pongrác, világi nevén Pál, 1828-ban született a Nyitra megyei Pan helységben, 1849-ben lépett a rendbe.³³

Váry (Meister) Gellért, világi nevén Sándor, Csongrádon született 1843-ban, 1858-ban lépett a piarista rendbe, 1860–64 között Szegeden tanult mint teológus, 1867-től Kecskeméten tanár, ezeken a helyeken gyűjtött Csaplárnak.³⁴

²¹ Kovács Á., i. h. passim.

²² PrLT C. 58.

²³ Uo. C. 48., 49., 52. 1851-ben megyeri adminisztrátor lett „ez okból működése most megszakadt”. OSzK Levelestár Csaplár Benedek Ipolyi Arnoldhoz. Uo. s. d.: „Ime egy pár mese Fehér Ferd. káplán barátom jó voltából gyűjtve Vajkán...”

²⁴ MTA Kézirattár Folklor 905–6.

²⁵ Uo.

²⁶ PrLT C. 58.

²⁷ KrLt Rulla provinciae Scholarum Piarum.

²⁸ Szinnyi J., Magyar Írók. II. Bp., 1893. — *Gulyás Pál*. Magyar Írók. V. Bp. 1943. — Néhány évig Ipolyi káplánja is volt Törökszentmiklóson. Írásbeli hagyatéka sajnos elkallódott.

²⁹ PrLT C. 61. L. még: C. 64., 67., 72. KrLT For 0–2. Debreczeni János és Csaplár Benedek levelei. Szeged, 1859. febr. 24.

³⁰ Vö.: *Némethy, Ludovicus*, Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis... Strigonii 1894. — I. még: 21. jegyzet.

³¹ MTA 905–06.

³² KrLt Rulla Provinciae Scholarum Piarum.

³³ Uo.

³⁴ Uo. — Néhány használati tárgya a csongrádi múzeumban, valamelyes hagyatékát az MTA kéziratára őrzi.

Alfabetikus rendben ezek azok a gyűjtői, akiknek életéről sikerült néhány adatot megtudni, a többire, valamint a csupán monogrammal jelzettek kilétére eddig nem sikerült fényt deríteni, nehezíti a kutatást az akkor még szokásban levő rendi név használata is. Kis József nevű rendtársát Csaplárnak — ahogy Kovács Ágnes felteveli — nem sikerült találunk.³⁵

Bakay Ferdinánd adatközlő volt, aki azonban maga írt le néhány mesét, Kalmár Bertalan szervezte be; az idegen hangú adatközlő feltűnt Csaplárnak, beszámol róla Ipolyinak: „A mesegyűjteményben mit szállítok, ismét valami sajtóságos van, mit commentálnom kell: A ‚Büvösök világa’ etc. Megvallom még magam sem olvashattam el ámbár még karácsony előtt kaptam, de már czíme mutatá, hogy írója tudóskodik. Ez okból az átadót, Kalmár Bertalan 8^{ik} osztályú tanulót gondosan kikérdeztem Bakay Ferd. felől, kifélé, miféle egyén ez? S elmondá, hogy ez a Bakay Ferd. nem más mint köteles legény saját apjánál, itt laknak a Tisza parton, s hogy mint olyant ki sok mesét tud, megcsípte s befogta azok elmondására, sőt mivel írni elég expedite tud azok leírására is. [Bakay] azt gondolván tehát, hogy ha ‚úri kézbe’ kerül írása azt modoroson kell előállítania, hogy már a diákos beköszöntés is azonnal megtegye hatását... bőven megmagyaráztam neki, hogy mire valók ezek... s hogy majd hát ezek után amúgy egészen egyszerűen fogja leírni azokat a miket még tud.”³⁶

Kovács Ágnes Ipolyi hagyatékából egy harmadik gyűjtőcsoportot is felállít: Debreczeni János szemináriumi társainak különböző területről beküldött anyagából.³⁷ Debreczeni erről több levélben is beszámol Csaplárnak: „Egy fiú, bizonyos Pozsgai nevű — kívül erről szorosabban beszélgettem, igen feltüzesedett a mindennemű adatok gyűjtésére, s ha fölhevülése nem szalmaláng, úgy bizonynal sokat tehet e részben, ő maga kiskorától Egerben iskoláztatván, szülőföldének szokása homályban lengenek előtte; ugyanazért küldött szülőinek levelet Parádra, hogy a karácsoni, pünkösdi, lucaszéki, sz. Gergely s sz. Ivánnapi szokásokat az ahhoz tartozó versekkel együtt leírva küldjék Egerbe. ... — Most a karácsoni napokban hozzánk is jöttek be az úgynevezett betlehemesek s különféle versekben beszélgettek, de ezek az egri plebános úr által voltak szerevve, s valamely a nép között divatozó verszet kijavítása lehetett. Megbízta e részben is egy fiút, ki e féle verseket a városbani tanuló társai által összeírtni ígért. ... Iparkodni fogok, hogy a gyűjtemény minél nagyobb legyen, s minél különbözőbb vidékekről legyen összeszedve”³⁸.

Egy másik — töredékes — levélben arról ír Debreczeni, hogy a tanítókat akarja bevonnai a gyűjtésbe, hogy a népdalokat, közmondásokat Erdélyinek vagy Ballaginak, „a népregék, mondák, mesék, népies szokások, játékoknak stb. gyűjteményét a Magyar Mythologia Zohoron Poson megyében lakó írójának Ipolyi Arnoldnak; a tájszavakat vagy bárminemű más gyűjteményt, az illy gyűjtésekben sikerdúsan fáradozó szegedi gymnasiumi tanár Csaplár Benedek úrnak, ki azokat elkülönítetten az illető szakok kezelőinek mulhatatlanul kézbesítendi”³⁹.

Csaplár is több ízben említi Ipolyinak legtehetségesebb tanítványát: „Debreczeni János írt már Egerből, az adatgyűjtést most is szívén hordja [de el van foglalva], a mely meséket időhiány miatt nem írhatott le, azokra atyját kérte meg, s im

³⁵ I. h. 234. — Bálint Sándor szíves közléséből a sort még Tego Ézsiással egészíthetjük ki, aki Szegeden alsóvárosi franciskánus volt.

³⁶ PrLT C. 78. — Bálint Sándor szíves közlése szerint a később világhírűvé vált szegedi kendergár megalapítója lett Bakay.

³⁷ I. h. 237.

³⁸ KrLt For. 0—2. Debreczeni levele Csaplárhoz. Eger, 1854. dec. 24.

³⁹ Uo. s. d.

kezemnél van azokból három, a jó öreg Debreczeni által írva, de alig van bennük érdekes adat, ismeretes csekélységek...”⁴⁰

Miután láttuk, hogy kiket és milyen eredménnyel szervezett gyűjtésébe Csaplár, nézzük meg, hogyan végezte ezt, mire buzdította gyűjtőit, milyen követelményeket állított fel: „...hacsak szünetlen ösztönzéseim, mellyekkel az ifjakat folyton sarkantyúzom, nem fognak erősben rajta. Természetes, hogy a mese gyűjtést szakadatlanul ajánlom neki, mint másoknak is, kikben némi tehetséget sejtek, s ha nem csalódom, idővel majd csak lesz valami sikere irány adásomnak, noha itt bizony szellem dolgában vajmi sivatagság van” — írja Nyitráról, nem tudjuk melyik gyűjtő-tanítványáról.⁴¹ „Hogy a gyűjtésre távolabbi vidékeken is buzdítottam, ime egy bizonyítvány Kecskemétről, mely ugyan semmivel sem járul a tárgyhoz. ... Én őt a Múzeumban levők el olvasására utasítottam, hogy azok nyomán szerezen fogalmakat a kellőkről, hanem a gyerek ezt mellőzte vagy nem jutott hozzájuk.”⁴² Új munkatárs beállításáról értesíti Ipolyit Nyitráról való eljövetele alkalmával: „...némi vigasszal enyhítendi lelkemet, hogy a teendők terére [magamnál] erősebb munkásokat iparkodtam gyűjtteni.”⁴³

Deákon kívül egy ismeretlen rendtársa is gyűjtött számára Kecskeméten: „Kecskeméti gyűjtőnk fájdalom Veszprémbe tétetett át, ő is igen sajnálja, hogy mikor javába be okult már, meg kelle szakasztania kutatását, de becsületessége kezes, hogy ígérete szerint folytatandja vizsgálatait ott is, beszéltem vele Pesten, ép akkor ment át, Debreczenben is van gyűjtőnk, tehát a legeredetibb források körül. ... Kecskeméten ismét egy deák kapacitást nyertem meg,⁴⁴ — írja Ipolyinak első, „Szögedről” kelt levelében.

Az anyag gyarapodásáról is beszámol: „Hozok mesét is, írják a fiúk buzgón, gyarapodik a számuk a gyűjtőknek, amég egyebet mit lehet, szednek.”⁴⁵ „...nem is kiváló érdekű, de őszinte buzgalom gyümölcse van már nálam ismét együtt, de kézhez juttatását azért halasztám, mert Debreczenitől is vártam holmit, s a nálam levőknel érdekesebbet.”⁴⁶ „A fiúk gyűjtögetnek, s Deák János egyik gyűjtőtársam is idejött Purgstaller helyébe, kinek távozását igen sajnáljuk.”⁴⁷

Részletesebb utasításokat és tanácsokat ad „legfogékonyabb” tanítványának Debreczeninek: „...népregéink kutatására szükséges irányzás végett mulhatatlanul meg kell Önnek ismerkődnie a Németeknek e nemben legjobb gyűjteményeivel, s különösen a Grimm testvérekével etc. ... csak gyűjtsön és jegyezzen, a hol mit lel, mint a szorgalmas méh hordja össze, regisztrálja a szerint, hová tartozik külön külön fiókozva a tájszavakat, regéket, közmondásokat, népdalokat, talányokat, népszólamokat, élczes mondatokat, játékokat, babonákat, szokásokat, etc., s a hol lehet nyerjen minél több figyelőt ilyenekre; természetös, hogy e közben a hazai irodalom idevágó jelenségeit is figyelemmel kell kísérni. Talán a szomszéd lelkész uraktól csak megkaphat egyetmást a javából, így a Magyar Múzeumot nem ártana

⁴⁰ PrLT C. 67. Szeged, 1854. nov. 7.

⁴¹ Uo. C. 57. 1853. máj. 28.

⁴² Uo.

⁴³ Uo. C. 58.

⁴⁴ Uo. C. 61. s. d. Ez az első levél, amelyben tegeznek egymást Ipolyival: „Fogadd Barátom üdvözlő jobbotmat a kedves Tisza partjáról kelt soraimban...” Érdekes, hogy Csaplár szegedi évei alatt gyakran használja az *őző* nyelvjárást, sem előtte, sem utána azonban nem él vele.

⁴⁵ Uo. C. 70. Szeged, 1855. jún. 26.

⁴⁶ Uo. C. 72. Szeged, 1856. ápr. 17.

⁴⁷ Uo. C. 76. Szeged, 1856. szept. Purgstaller József Csaplár idősebb rendtársa (szül. 1806), több tankönyv írója; más adat, hogy ő is gyűjtött volna, nem került elő.

elejétől végig pillantani és e szakmába szóló cikkeket átolvasni, valamint a B. N. Szemlét, de főleg a Magyar Mythológiát kézhez keríteni.”⁴⁸

Láttuk, hogy Csaplár akár személyesen, akár gyűjtőhálózata révén szinte az ország egész területéről szerzett adatokat, ő maga az eddig említett helyeken kívül még Keszthely táján, Erdélyben, Székelykeresztúron, Tatán, Kalocsa környékén és Torontálban gyűjtött vagy gyűjtetett, pontosan nem állapítható meg. Az MTA Kézirattárában őrzött *Tájszó és szólásmód gyűjtése* c. kéziratában minden szó után fel van tüntetve, hogy kitől és honnan származik, de ez csak azt mutatja meg, mely szavakat *nem* gyűjtött Csaplár; hogy az ő nevével jelettek kizárólag tőle származnak-e, a további kutatás döntheti csak el. Említettük, hogy gyűjtőfüzetei jelenleg nincsenek a helyükön, előkerülésük sok mindenre fényt deríthet. Megtudjuk majd belőlük azt is pontosan, hogy *mit* gyűjtött, amire így füzetei nélkül kell megkísérelnünk feleletet adni. Nyomatásban megjelent gyűjtését már említettük, az Ipolyhoz beküldött anyagot Kovács Ágnes többször idézett tanulmánya részletezi, tematikusan is, ezért itt csak az eddig ismeretlen Csaplár hagyatékról számolunk be tételszerűen. Legrendszeresebb anyag az említett *Tájszó és szólásmód gyűjtése*⁴⁹. Ennek II. része *Csongrádi tájszavak és szólásmódok. Jegyezte Váry Gellért piarista növendék.* A III. rész *Debreczeni János és Király Antal szegedi feljegyzéseiből*, az V. *Csaplár néphagyományi gyűjteménye szegedi tanítványai közreműködésével, Sági Károly följegyzései.* A II. és IV. részek Erdélyből való gyűjtések, *Székely tájszavak* (Apostol Alajos) és *Lőrincz Károly kapnikbányai r. k. lelkész által gyűjtött Székely szavak.*

Az V. részben, Sági Károly gyűjtésében *Néhány Szegeden divatozó gyermekjátékokat* találunk, szám szerint két kiolvasót, két hintadalocskát és öt játékot jegyzett fel a gyűjtő⁵⁰ Sági Károly, aki egyik játék után megjegyzi: „Ha tiszt. Tanár úrnak nem teszen alkalmatlanságot, e játék dallamát is leírandom, mely oly együgyű, hogy bármely gyermek is megtanulja, de annál inkább egyezik a versszakok ritmusával.”

Ugyanebben a gyűjteményben találunk két betlehemes játékot is, helymegjelölés nélkül, a hozzácsatolt, Csaplárnak szóló levélből (melynek kelte és aláírása hiányzik) azonban megtudjuk, hogy Csaplár valószínűleg 1853 karácsonyán látta ezt a betlehemeset, akkor pedig Nyitrán tanított; feltehetően a környékről származnak a játékok, a levél maga valószínűleg Szegedre szól. A beküldő ismeretlen plébános két betlehemjáromt kerített, akik „állíták, hogy mostanság minden esztendőben ők szoktak járni a betlehemmel. E két ifjú tegnap elhozá saját kéziratát s előttem azt felolvastván azt 1. sz. alatt ide melléklem; felette gyarlónak látom az egészet, s nehezen hiszem, hogy a tekintetes urat ki elégítse. A 2^{ik} szám alattit harangozóm diktálta kéz alá, állítván miszerént ő ifjúságában szinte sokszor foglalkozván ilyennek — az igazinak birtokában van.” Mivel Észak-Magyarországról került elő a legkevesebb betlehemes játék, másrészt minden az MNGy megjelenése előtt felbukkant változatnak fokozott jelentősége van, mindkét játékot közöljük.

Mikor az angyal bemegy a házba: Jó estét Uraim! meg ne ijedjete, hogy illy roppant sereggel érkezünk; elhoztuk Betlehemet egész táborával, meg ne csudáljátok, hogy maradtunk hátul.

Másik jelenet. Ezt mindnyájan éneklék a konyhában.

Betlehembe tehát menjünk, ájtatosan neki szóljunk

Salve Salve Jesus. [itt egy pár értetlen szó, amit hiába próbáltam velek másképp olvastatni vagy hangoztatni mint így:]

Pabulesz, adiszisztem, fordulesz.

⁴⁸ KrLT For. 0—2. Szeged febr. 24.

⁴⁹ MTA 905.

⁵⁰ 1. Gólya, gólya, gilicze! Mit viszesz a szádba? — 2. Kis kacska fürdik fekete tóba. — 3. Hol járt Erzsébet asszony. — 4. Gyertek haza ludaim. — 5. Komámasszony ki lopta el az ollót?

Harmadik jelenet: Bejön az első pásztor:

Álom-e vagy látás, ezt ki nem mondhatom,
Mit töredelmes szívvél fel sem találhatom,
Együgyű elmémrel fel sem gondolhatom,
Az Úr Js. Kr. született e mai napon.

Negyedik jelenet. 2^{ik} pásztor:

Mit félsz mit rettegsz!
Lám én is itt vagyok!

Az első pásztor visszafelel:

Isten hozott kedves Bertókom,
Lám hogy én ezeket a kegyetlen pusztákat járom,
Elvesztett gidócskám nem találok,
Farkas gyomrába esett, a mint én ezt látom!

Harmadik pásztor: Jó estét öcsém! hát ti miről beszélgettek? Talán hogy a vén Domjának szakála megöszült?

Felele vissza a 2^{ik} Istók: A mint én veszem észre, te mind félre beszélsz, megbomlott eszű vagy. Teli kulacsokkal nincs most idő járni, hanem jobb lesz, köszöntsd rám.

Felele vissza a 3^{ik}:

Jó ismerősöm nékem a korcsmáros,
Gyakran látogatom nektek sem lesz káros;
A kis gidócskámát még helyt meg találtam,
Melyet vigan el is hoztam.

Szól az első pásztor:

Illy jó hírmondásba nem tudok mit tenni,
Bánom hogy nincs mivel tenyeredet kenni,
Meglent juhainknak ígyuk áldomását,
Ha ezt megisszuk tölt az úr mást.

A pásztorok leülnek botjaikra, s mondja az első:

Servus, Telefusz! éljenek juhaink.

2^{ik}: Profetiás titulus: hízzanak juhaink.

Mondja a 3^{ik}:

Örvendjünk vigadjunk, megvannak juhaink.

Most jön az öreg s mondja:

Ti csak isztok, szegény öreg apátookról nem is gondolkoztok.

Felele egyik pásztor:

Fogja kend hát öreg! Köszöntse ránk ezt a kulacsot.

Mondja az öreg:

Sokáig éljetez mint a gólya madár.

Utána jön az ének:

Midőn a Szűz Magzatát, jászolban síró fiját,
El akarja altatni, így énekel ő neki:
Óh napfény, óh élet, óh édes Jézus, áldott Jézus!

Első pásztor:

Nem tudom mi léssen, az éjjel álomban,
Midőn az erdőben juhaimnál voltam,
Angyali sereget fényességgel láttam,
Kitől glóriát és szózatot hallottam.

Feleli az öreg:

Nekem haggyatok békét hadd aludjak,
Mint egy szegény öreg pásztor hadd nyugodjak.

A harmadik pásztor:

Óh te vén Maxus! neked csak mindig az álomra van gondod, mi azt sem tudjuk, hogy kell lefeküdni.

Az öreg mutatja: így ni! — kezdik mindnyájan az éneket:

Szűz Mária e világra nekünk szent fiát hozta,
A jászolba helyzetetvén ötet imígyen szóla.
Aludjál én magzatom, nyugodjál virágom, így énekelvén és örvendezvén.

Felele az angyal:

Gloria in excelsis Deo!

Az öreg kérdi:

Ki vagy?

Az angyal:

Mennyei angyal vagyok
Nektek örömet mondok,
Ma született királytok,
Betlehembe fussatok,
Ott van, ott van,
De ma nektek szaporán,
Fúj szép nótát furulyán;
Mondjuk tehát mindnyájan:
Aludj édes Jézusom, aludj, aludj
Hoztam néked sajtocskát,
Pólya posztó báránkát. —

Mindnyájan: [vége hiányzik.]

2^{ik} számú példány.

Az angyal így szól, mikor bemegy a házba:

Jó estvét uraim! meg ne ijedjete,
Hogy illy roppant sereg érkezett közétek.
El hoztuk Betlehemet egész táborával
Hát ne csodáljátok, hogy maradtunk hátul.
De azért az urak (kérem) meg ne ítéljenek
Sőt annál is inkább jobb néven vennének.
Muzsikámnak lantját mostan meg pendítem,
Orpheussal együtt szájacskám zendítem
Gyenge értelmemmel elmémet terhelem
Krisztus születését eképpen hirdetem:
Született a Krisztus világ megváltója
Hogy legyen minékünk idvesség adója.
Ki ne örvendezne hát az ő szívében,
Hogy született Krisztus ez nap Betlehemben.
Oh örömmek napja lelkünk vigassága,
Tündökölj szívünkben mint lámpás világa,
Tégy méltóvá minket szent születéseddel
Amaz idvességes drága érdemével,
Hogy illy karácson estvéjét s ünnepét tölthessünk el szent születésével.

Énekelnek mind, kivéve a künt maradt pásztorokat:

Az Istennek szent angyala... [lásd az éneket könyvből egy néhány verset, eddig:] Kitől
menny s föld teremtett.

A betlehem vivő, kit Töröknek hívnak így szól:

Krisztus születését angyalok hirdetik,
A kis Betlehemben jászolban tétetik,
Holott is oktalan barmok melegítik,
És a pásztoroktól buzgón imádtatik.

Éneklük mindnyájan:

Három királyok napját, országunk egy istápját,
Dicsérjük énekekkel: vígadózó versekkel:
Egy szűznek méhében, szűzen szült vérében
Meváltó Jézusunk Alléh-Alléluja.

[Vagy így is énekelnek a most említett helyett romlott diáksággal:]

Triumphus regis Angelorum
Natus est natus incoelorum (!).
Qui est natus Salvator
Excitavit pastores
Regis sui Doctores
Cantantes, cantantes.

Bojtár beugrik ki eddig kün volt s énekelnek megint:

Ugorj fel bojtár a talpadra,
Ne legyen gondod a nyájadra,
Amott egy dombocskán legelő juhocskám

Vedd válladra, vidd Váradra.
Elmegyünk immár Kanahánba
Veszünk is néki ajándékba
Egy kis túrócskát, másik kis sajtocskát, áldozatba.

Más ének:

Kelj fel kopasz kolompozz
Három óra harangozz.
Költsetek fel Fédorot
Hadd kösse fel bocskorát
Fédor fel kél nagy álmosan
Füületlen és borzasan
Szalad hegyről lefelé
Bocskorát is elejté
Kíméne a gazdája
Kérdi tüle mi újság
Hogy ott látja meztitláb
Sinka vedd elé a tarisznyát
Vessünk belé gomolyát
Ő is viszen zsendiczét
Vajat is vajat két iccét.

Pásztorok jönnek be a szobába kik eddig kívül voltak s éneklik a földön guggolva:

Pásztorok, pásztorok keljünk fel
Hamar induljunk el.
Ime angyal jelenék
Hogy Messiás születék.
Siessünk ne késsünk
Fáradtságunkat érette ne sajnáljuk
Talán még ez éjjel is rá találunk.
Óh szegény mint fázik,
Könnyeitől el ázik!
Nincsen neki dunnája
Sem cifra nyoszolyája,
Szénája, szalmája,
Ökör-szamar lehelének ő reája,
Barmok szája melegítő kájhája.

Egy pásztor feláll s így beszél:

Hopp Isten jó estvét, lám én is itt vagyok,
Úgy megfáztam ott kün szintén majd meg-fagyok,
Ha tormás csukával engem jól tartotok,
Cifra beszídeket majd néktek hazudok,
Feljártam Ázsiát, Afrikát nagy Brandenburgiát
Hétszer absolváltam a philosophiát,
De olyan jól tudtam a napoknak számát
Ha más mondotta meg kis karácson napját.

Másik pásztor oláhul:

Ausis Domnule kün egy erős medve
Hadd küszködjem véle, mert ti olyan főszemélyek vagytok
Cunnis vi darintye
Satus sala vestru fruntye.

Az öreg pászortól kérdik:

Apám uram! hány eszt. kend?

Felel rá:

Micsoda, gomolya túrós haluska, ha volna jó volna.

Megint a másik:

Nem azt mondom én apám uram, hogy gomolya s azt, hanem hány eszt. kend?

Felel az öreg:

999. Mióta a betlehemi pusztán azokat a drága jó féle juhocskákat őriztük.

Apám uram! tán lapos tetű is megtermett a szakálába?

Bizony van abba fiam, nem kevés de jó nagyok, a szarvából fűsút lehet csinálni a kis-asszonyoknak.

Énekelnek mind:

Nosza tehát jó gazda! bocsáss minket utunkra,
házadra maradjon Istennek áldása.
Ha egy jó kanna borral beszélgetnénk jobb szóval
Újulást újulást venne torkunk azonnal,
Kalácsokat majd adnak, kolbászokat ránk raknak,
Tallérral, forinttal megajándékoznak.

Az öreg pásztor:

Már ezeknek mind vége,
dixi, dixi krajcár,
Az angyal forintra vár.

Egy pásztor:

Lelkem ifjú asszony! mit néz a szemembe,
A kalács ne legyen feledékenységre
Immár jó uram! forgolódjál tyúkhússal
Kaláccsal, egy kancsó borral,
ama régen [egy szó leragasztva]
Öt hat forintokkal.
Én is hadd fizessenek: áldást békességet,
Bort-búzáat és mézet, kívánom: éljete!

A felvidéki betlehemes játékokra jellemző Fedor név, valamint az a cselekmény, hogy a pásztorok közül csak az öreg fekszik le, a többiek botra ülnek, mintha lova-golnának⁵¹, megerősítik játékaik Nyitra vagy környéki származásukat.

A szóban forgó gyűjtemény tulajdonképpen szótár-része tájszavakat tartalmaz, mintegy felét Szegedről. Ezek túlnyomó része belekerült a Szegedi Szótárba,⁵² az ország más vidékéről valók pedig a Tájszótárba.⁵³ Néhány, szóval megmagyarázott néprajzi kifejezést, melyek kimaradtak az említett gyűjteményekből, közöljük:

„*Bab* (vitia faba) nagy szemű disznóbab vagy öreg bab, melyet téli estéken csemege gyanánt esznek, különösen karácsony estén igen szokásos.”⁵⁴

„*Bambilambilamb*: harangszóutánzás gyermekeknél; így is: bambilamb, p. Gyertek bambilambozzunk! Erre összeállnak s oly mozgásokat tesznek, mintha harangoznának, és kiáltják a bambilambot különféle hangon.”⁵⁵

„*Szent Tamás hája*: talán Sz. Tamás napján ölt sertés hája. A szegedi boszor-kánypörben fordul elő, mint búvszerszám, de miből áll légyen, nem tárgyalatik.”⁵⁶

Ugyancsak az MTA Kézirattára őrzi Csaplár *Szegedi Közmondások* című gyűjteményét is,⁵⁷ 127 közmondást tartalmaz, magyarázatokkal; a 7. és 72—79. számmal jelöltek hiányoznak. Második része *Néhány Szegedi Néptalány* címen 36 találós kérdést foglal magában.

Leveleiben is bőven akadunk folklór anyagra, népszokásokról ír Nyitráról: „A múltkor első dörgéskor egy suhanc a dörgés hallatára neki esett egy fának és iszonyatosan rázta, a másik a közeli kerítésnek, s egymást biztatták ‚csak rajta, rajta’. Okául nem tőlük, hanem másoktól azt vehettem ki, hogy erejük gyarapítása egészség-gök tartóssá tévesse végett teszik azt e tájon, némelyek vas vagy fa darabbal verik magokat ilykor ugyan ez okból”.⁵⁸

⁵¹ *Benedek A.*, Lés jeux hongrois de Noël. Folia Ethn. 1950. — A közölt két játék tördelésén írásjelein néhol javítottunk.

⁵² *Bálint S.*, Szegedi Szótár. I—II. Bp., 1957.

⁵³ *Szinnyei J.*, Magyar Tájszótár. I—II. Bp., 1893, 1901.

⁵⁴ Cs.[aplár] B.[enedek] G.[áspár] Csallóköz.

⁵⁵ Csallóközben Cs. B. G.

⁵⁶ Szeged Cs. B. G. — Reizner adatát felvette Bálint: Szegedi Szótár II. 493.

⁵⁷ MTA MS 756/f. Nem autográf.

⁵⁸ PrLT C. 55. 1853. máj. 18.

„Írtam hogy pünkösztör bodza ágakat raknak az ablakokba, okául állítják, hogy azért van, nehogy a boszorkány bejárhasson az ablakokon.”⁵⁹

„Sajátos kuruzsló szerül használják a rongyba vart pelyhes békát, melyet nagy ritkaság találni, a megleltet nem szabad pusztá kézzel fogni, ezt len szövet darabkába több rétegbe begöngyölve bevarják, és többféle fából különösen kőrös, eger, dio, mogyoró, cser, juhar fából metszett vesszők közé teszik, úgy hosszában összetevén azokat seprű módjára, s a molyhos békát a közepére s e bűvszert titokban tartogatják elrejtve, de ha bizalmas ismerős kéri használás végett” [vége hiányzik].⁶⁰

„Nálunk éppen ma kezdenek ujonczozni — szép sudár legények kivált a svábok — meg a nyíriek — kik jellegöket itt sem tagadják meg — botokkal fegyverkezve ujjongatnak végig az utcákon — itt dívik ám még csak a pórgóg, meg a tollak a nyalka úrfiakon, kik e székhelyi városban a vidékről megfordulnak négyes, ötös fogaton.”⁶¹

Téli népszokások közül találunk egy Balázsjárást és egy betlehemes játékot, utóbbi Székelyudvarhelyről.⁶²

Népmesékre sűrűn utal leveleiben, néha csak címmel. „Egy érdekesnek látszó regének rejtett szárait nyomozom, de mesemondóim nem bírják az egészet kifejtteni, még tovább kell bűvárlanom. Egy kis tóban a hegy mögött egy hatyút fehérét kilencz vérvörös libával környezve lát úszkálni a nép képzelete, ki s mi légyen ez? Eddig csak annyit tudék ki, hogy egy a hegyoldalban lakott remete lelke a hatyú, de ezzel én nem elégszem meg, odább nyomozandom, majd tán más sül abból ki.”⁶³

„Csak mostanra készült el két mese letisztázása, mert az alig olvasható kúszált följegyzésből magamnak kellett lediktálnom... Ez ünnepek alatt ismét két meséhez jutott kutatásom, egyik a Szalonna várról, másik a fekete emberről szól, még semmiképpen sem tehettem szerét hogy letisztázzam, egyéb iránt előbb össze akarom vetni a kéznél levő nyomtatottakkal, mert tudom, hogy Henszlmann a Szemlében taglalja a Szalonna vár-rólí mesét, ha variáns, úgy mielőbb elküldöm.”⁶⁴

„A Szalonna vár mesét egybe vettem Henszlmann kivonatával. Gazdagabb, fő vonásaiban ugyan az, a Pani s Nyitra völgyieké tökéletlenebb, homályosabb is, s néhol torzított; egyébiránt kézhez fogom juttatni.”⁶⁵

Fenti mesét, még két más „különféle fenés, sárkányos az óta acquirált mese tár-saival együtt” küldi leveléhez csatolva.⁶⁶ Következő levelében Csaplár nyitrai gyűjtőiről ír, a már említett Ehman Józsefről és Divis Istvánról, „kitől a Vasgyúró féle mese származott, a többi mester emberektől aprónként szűrődött össze”⁶⁷

„Egy pár mese és népszokás birtokában juttatott szünetlenül űzött kutatásom... Szól pedig az egyik mese Vasgyúró és Kőmorzsoló meg Fanyüvöről, a másik pedig a megbűvölt kastályról, melynek hercege zöld dísznó képe alatt rejtezve élt, s rózsza után vágyó leány által szabadult fel a bűvtől. Úgy látszik egyik sem új Ön előtt, homályosan magam is emlékszem, hogy gyermek koromban hallottam volt.”⁶⁸

⁵⁹ Uo. C. 64. Bécs, 1854. júl. 19.

⁶⁰ Uo. C. 62. Tego Ezsiás gyűjtése. Szeged, 1853. nov. 11.

⁶¹ KrLT For. 0—5. Levelezés. Menyhárt Ágoston levele Csaplár Benedekhez. Nagykároly, 1868. nov. 1.

⁶² Közreadtam: Levéltári Szemle 1967. 1. szám 171—173. — Néprajzi Közlemények 1963. 2—4. szám 181—190.

⁶³ PrLT C. 52. Léva, 1851. dec. 29. Mivel a mesékre szóló utalások sujet-nek semmi esetre sem tekinthetők, az Aarne-Thompson számot nem tudjuk megadni.

⁶⁴ Uo. V. 53. Nyitra, 1853. jan. 1.

⁶⁵ Uo. C. 54. Nyitra, 1853. jan. 15.

⁶⁶ Uo. C. 56. Nyitra, 1853. szept. 4.

⁶⁷ Uo. C. 58. Nyitra, 1853. jún. 12.

⁶⁸ Uo. C. 60. Nyitra, 1853. dec. 13.

Csaplárnak egyéb folklórtárgyú munkásságára csak következtetni tudunk, Hunfalvy Pál írja neki, hogy Toldyhoz küldött tájszótára elveszett, de várja ígért csallóközi tájszótárát; egyik sem maradt ránk.⁶⁹

Tíz évvel később Csaplár számol be Arany Jánosnak anyagáról: „Gyűjteményem egy részét porozgatván kezembe akadt holmi... III. A gyermek játékokat a Szeged táji népszokások gyűjteményéből kivonva a Kisfaludy társaság népdal gyűjteménye számára küldöm, vagy ha ott nem kell: Gáspár János nagy enyedi tanár úrnak, ki ilyenek küldésére egykor felkért. IV. A Betlehem járások egy pár mutatványát, ha a Kisf. Társaságnál nem kellene, t. Szilágyi István M. Szigeti tanár úrnak kívánom átengedni, ki mint saját leveléből tudom, e tárgygyal tüzetesen foglalkozik. Ezeket illetőleg azonban meg kell jegyezni, hogy az ide mellékelt közlemény az effélének legalantibb nemű salakjaiból való, s mint ilyen néhűt trágársággal szennyezett s bohoczkodásba csapo productio a tárgykezelőnek méltányos ítéletét kívánja, nehogy ebből egyéb valamire történjék következtetés. — Ugyanis a hol rendes vallási oktatás van, ott, még ha dívik a betlehemjárás, már újabb szerzeményű (Tárkányi B. G. énekes könyvéből s másokból vett) vallásos énekekkel történik ez, és a trágárságtól teljesen ment. Az ide mellékelték a tanyai és alsóbb rétegi városi proletár nép közt lappanganak, és ott is csak úgy improvizálva születnek közbe holmi piszkosságok, t. i. olyan helyeken, hol a szereplők avval sikert (anyagi hasznot) aratni vélnek, amint hogy ezt célzásaik mutatják. Az okos kezelő tudni fogja mindezt igazi okára vissza vinni. Részemről objektív hűséggel közlöm, mint a hogy az illyesmink közlését szükségesnek vélem. De hozzáteszem még a nép idősbjeinek azon megjegyzését is, hogy „ezt a piszkos beszédet vallásos dologba vegyítve csak az óta lehet hallani, mióta a német világ annyira divatba hozta az istenkáromló erkölcsöket.” Nagy kár, hogy illyesmink gyűjtésére régebben nem ébredt nálunk gyűjtési vágy.” Felajánlja még az általa kimásolt boszorkánypereket is. „Ha Grimm Jakab és Vilmos szelleme hathatósabban megszállná hazai tudományosságunkat, gondolom a boszorkány pörök is méltatva lennének.” Ha az Akadémia vállalná a perek kiadását, 5—6 nyomtatott ívet tenne ki.⁷⁰

Szegedi éveit után Csaplár mintha leállna a gyűjtéssel. Szinnyi *Tájszótár*-a ugyan bőven közöl tőle Tatáról származó adatokat is, de más jelét nem látjuk folklór-munkásságának. Naplójában sem találunk már semmi utalást gyűjtésére. Talán a megjelentetésnek akkor is nehéz volta vette el kedvét, vagy a *Mythologia* megjelenésével feleslegesnek vélte a további gyűjtést, kudarcok keserítették-e el? — nem tudjuk. Levelezéséből mintha az utóbbira következtethetnénk: „Jegyzetkém többféle irányban szaporodnak, de összeállításukkal mindig késtet az a gondolat, hogy még korán van azokat összekerekíteni, sok hiányozván kiegészítésükhöz, úgy sem állnának meg méltányos bírálat előtt is a célznak megfelelőkül.”⁷¹

1859 második felében két leveléből is csalódást olvashatunk ki: „Most fődolog a tájszótári adalék össze állítása, mellyet már magammal akarok vinni s végleg átadni a Nagytudományú Akadémiának, hogy tegye el szépen heverni ismét egy pár évtizedig, míg az alatt el is vész belőle holmi.”⁷² „Mindinkább fogy a kedvem firkálni, jobb az én schulmeisteriam az iskolában, majd csak azzal szítok ezentul.”⁷³

⁶⁹ KrLT Hunfalvy Pál levele Csaplár Benedekhez. Pest, 1854. jan. 19.

⁷⁰ OSzK Levelestár. Csaplár Benedek levele Arany Jánoshoz. 1864. jan. 7. — Szilágyi István hivatkozott levelét l. KrLT For. 0—2. Sziget, 1862. jan. 3.

⁷¹ OL Filmtár. Hunfalvy Pál hagyatéka. C. 146—147. I. 7/c tétel, 8. levél. Csaplár levele Hunfalvy Pálhoz. Szeged, 1856. ápr. 3.

⁷² OSzK Levelestár Csaplár Benedek levele Pesty Frigyeshez. 1859. sug. 11.

⁷³ Uo. Pesty Frigyeshez. 1859. dec. 18.

Levelezéséből, naplójából szándékosan idéztünk mindenhol a szokásosnál bővebben, mert ezek nemcsak a gyűjtött anyagot regisztrálják, hanem hűen tükrözik a kora kívánalmait messze meghaladó képzettséggel rendelkező gyűjtőt, aki rendtársait, tanítványait beállítja a gyűjtésbe, buzdítja, oktatja őket, irodalmat ad kezükbe. Az Ipolyi kérésére gyűjteni kezdő fiatal Csaplár annyira megszereti a néprajzot, hogy — mint írja — „tárgya Siberiában is előttem fog lebegni”⁷⁴; szinte nincs olyan ága a folklórnak, melyben ne gyűjtött, vagy gyűjtetett volna. A korabeli — nemcsak hazai — irodalmat jól ismeri, közölt megnyilatkozásain kívül tanúskodik erről könyvtára is, melyben minden múlt századi népköltészeti munkát megtalálunk, a *Népdalok és Mondáktól* a *Vadrózsákon*, a MNGy kötetein keresztül egész Kálmány műveiig, nem egyet dedikálva, érdekelték Csaplovics és Herrmann Ottó munkái is. Levelezésén kívül megjelent cikkei bizonyítják, hogy kora minden folklór megmozdulásában tájékozott volt, s kivette abból részét, vagy legalább is véleményt nyilvánított. A sajtóban is figyelemmel kíséri a folklór-tárgyú cikkeket, mint láttuk, több ízben hivatkozik rájuk, a közölt variánsokat összeveti anyagával. Ez a nagy érdeklődés és gyűjtési tapasztalat teszi képessé, hogy a népitől elűtő hangot azonnal észrevegye, mint láttuk Bakay Ferdinánd szegedi köteleslegény esetében. Nemcsak regisztrálja azonban a tényt, hanem utánajár, mi az oka. Hasonlóképpen helyes álláspontja a betlehemezésnek pénzért való gyakorlásában a társadalom periferiáján, mint utána Kodály rámutat.⁷⁵ A boszorkányperek néphit és népszokásokban való jelentőségének felismerésében két emberöltővel megelőzte Komáromy gyűjteményét.⁷⁶

Ipolyinak Kálmány Lajos által sajtó alá rendezett, már idézett népmesegyűjteményében is találkozunk Csaplár és szegedi tanítványai nevével. Csaplár maga Nyit-ravölgyből küldött meséivel szerepel, a gyűjtők felsorolásában pedig Bakai Nándor, Szlucha Ágoston, Strosz Ernő, Debreczeni János nevét olvassuk többek között.⁷⁷

Meg kell még említenünk, hogy Csaplár a Bach korszakban gyűjtött és szervezett gyűjtést, amikor a hatóságok ezt nemcsak hogy nem nézték jó szemmel, hanem egyenesen rebellis vállalkozásnak tekintették.

Dolgozatunkban csak a folklórlista Csaplár Benedekről számoltunk be, a történelem, nyelvészet, irodalomtörténet egykori méltatásai mellett szerettük volna születésének 150 éves évfordulóján a néprajz kegyeletét is leróni egyik legelső, elfelejtett munkása iránt, aki nélkül Ipolyi Mythológiája is sokkal csonkább lenne. És ehhez éppen szegedi évei voltak a legtermékenyebbek.

Rövidítések:

KrLT: Kegyesrendi Központi Levéltár. Budapest.

MTA: Magyar Tudományos Akadémia.

OL: Országos Levéltár.

OSzK: Országos Széchényi Könyvtár. Budapest.

PrLT: Prímási Levéltár. Esztergom.

⁷⁴ PrLT C. 50. 1851. szept. 26.

⁷⁵ A magyar népzene. In: MN. IV. 14 l.

⁷⁶ *Komáromy A.*, Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Bp., 1910.

⁷⁷ MNGy XIII. Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. Szerk.: Kálmány Lajos. VIII—IX. 1.

ÜBER DIE IN SZEGED VERBRACHTEN JAHRE BENEDEK CSAPLÁRS

von

Ferenc Schram

Benedek Csaplár (voller Name: Benedek Gáspár Csaplár, 1821—1906) war einer der ersten Forscher der ungarischen Foklore, einer, der zu Unrecht vergessen wurde. Der Piaristenpolyhistor, der von der Geschichte, Linguistik, sowie der ungarischen Literatur und klassischen Philologie angefangen bis zur Botanik in vielen Wissenschaftszweigen bewandert war, zeichnete sich auch durch eine rege Sammeltätigkeit in der Foklore aus. An den Materialsammelarbeiten zu einer der bedeutendsten Volkskundesynthesen des vergangenen Jahrhunderts, der Ungarischen Mythologie von Arnold Ipolyi (1855) beteiligte er sowohl persönlich als auch durch Werbung von Sammlern unter seinen Anhängern und Mitmönchen.

In der Abhandlung wurde die Namensliste seiner Helfer zusammengestellt; soweit es festzustellen war, samt ihren wichtigsten biographischen Daten und Angaben über ihre Tätigkeit, indem auch auf die Ratschläge und Erfordernisse hingewiesen wird, durch welche Csaplár ihre Arbeit leitete. Die Abhandlung berichtet von Volksbräuchen, dramatischen Sittengedichten, Volksmärchen, Dialektwörtern und Sprichwortgut, die seinem Briefwechsel und seinen in verschiedenen Archiven aufgehobenen handschriftlichen Sammlungen entnommen worden sind, deren ein bedeutender Teil immer noch unbekannt herumliegt.

Es ist festzustellen, dass Csaplárs praktisches und theoretisches Interesse für die Volkskunde und Volkssprache während seiner 14 Jahre in Szeged am stärksten war; nachher — obwohl er noch mehr als drei Jahrzehnte lebte und arbeitete — liess sein diesbezüglicher Eifer nach, bzw. verlegte sich auf andere Wissenschaftsbereiche. Es werden ferner seine Folkoristenansichten und Zielsetzung gewürdigt, die sich vor uns in seiner literarischen Tätigkeit abzeichnen.